Agnieszka Fitta*

Problematyka wielokulturowości w urbanistyce miast Andaluzji oraz Podkarpacia. Wybrane przykłady

The issue of multiculturalism in the urban planning of towns in Andalusia and Podkarpacie. Selected examples

Słowa kluczowe: Andaluzja, Granada, Kordoba, Sewilla, Jarosław, wielokulturowość, urbanistyka, dzielnice etniczne

Key words: Andalusia, Granada, Cordoba, Seville, Jarosław, multi-culture, urban planning, ethnic quarters

Na zachodzie jaśniała wielkim blaskiem ozdoba świata, szlachetny gród (…) *Miasto owo zowie się Kordoba, jest bogate i sławne, znane ze swych wygód i dostatków, i ze wszech miast olśniewające*[1].

HROTSVITHA Z GANDERSHEIM

In the west great splendour emanated from the pride of the world, a noble city (…) *The city bears the name of Cordoba, is wealthy and famous, renowned for its comforts and riches, and resplendent among all cities*[1].

HROTSVITHA OF GANDERSHEIM

WPROWADZENIE

Trzy główne miasta Andaluzji, Sewillę, Granadę i Kordobę, łączą rzymskie początki, burzliwa historia i wielokulturowe dziedzictwo. Oraz oczywiście klimat, podobieństwo uroczych uliczek i architektura. Co jednak może je łączyć z odległym o kilka tysięcy kilometrów Jarosławiem? Na pierwszy rzut oka – zupełnie nic. To jednak mylne wrażenie…

Gdy przyjrzymy się dziejom poszczególnych miast, a szczególnie ich początkom, zauważyć się da pierwsze cechy wspólne. Jedną z nich jest osoba „obcego założyciela" – żadne z analizowanych miast nie zostało założone przez naród bądź osobę z narodu, który obecnie w kim dominuje, drugą – niespokojne losy oraz zmiany właścicieli i władców – swoiste „przechodzenie z rąk do rąk".

Sewillę wg legend założył Herkules, prawda jest jednak bardziej przyziemna – wszystkie trzy andaluzyjskie miasta swoje początki zawdzięczają Rzymianom (oczywiście początki miejskie, nie osadnicze – skupiska ludzkie mieściły się tam już wcześniej). Następnie przechodziły one z rąk do rąk – były własnością Wandalów, Wizygotów, Maurów, w końcu – Królów Katolickich[2].

Rzymska nazwa Sewilli to Hispalis, założono ją w II wieku p.n.e.[3] Od 1023 roku stała się stolicą Abbadydów, następnie Almorawidów i Almohadów, wtedy też datuje się jej rozkwit, choć wciąż pozostawała w cieniu Kordoby.

INTRODUCTION

Three main cities of Andalusia, Seville, Granada and Cordoba, have in common their Roman origin, turbulent history and multi-cultural heritage, naturally, besides the climate, similar picturesque streets and architecture. But what can they have in common with Jarosław several thousand kilometres away? At the first glance – completely nothing. However appearances can be deceptive…

When we look at the history of particular cities, and especially their beginnings, first features in common become noticeable. One of them is the person of "a foreign founder" – none of the analysed cities was founded by the nation or an individual representing the nation that holds it nowadays, the other – turbulent history and changes of owners and rulers – a kind of "changing hands".

The legend says that Seville was founded by Hercules, but the truth is more mundane – all three Andalusian cities owe their origins to the Romans (naturally their urban beginnings, not as settlements – human dwellings had already existed there before). Then they passed from hands to hands – their belonged to Vandals, Visigoths, Moors, and finally – the Catholic Monarchs[2].

The Roman name of Seville was Hispalis, founded in the 2nd century B.C.[3] Since 1023 it was the capital of the Abbadids, then the Almoravids and Almohads, when the city flourished, though it still was overshadowed by Cordoba.

* Mgr inż. arch., studentka studiów doktoranckich na Wydziale Architektury Politechniki Krakowskiej

* *M.A., eng. arch., post-graduate student in the Dept. of Architecture at The Cracow University of Technology*

Praca dopuszczona do druku po recenzjach *Article accepted for publishing after reviews*

BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

Kordoba również założona została w II wieku p.n.e., jako Corduba, była stolicą prowincji Baetica[4]; pochodził z niej wybitny myśliciel i filozof Seneka Młodszy, nauczyciel Nerona. Największy rozwój zawdzięczała arabskiej dynastii Umajjadów, za czasów których była stolicą emiratu (od 756 r.), a następnie również ummajadzkiego kalifatu Al-Andalus (929-1030 r. n.e.)[5].

Właściwa Granada założona została przez Arabów w 711 roku n.e. jako Garnata lub Garnata al-Yahud, ulokowano ją w pobliżu rzymskiego miasta o nazwie Illiberis (znanego również jako Municipium Florentinum Iliberitanu). W latach 1237-1492 była stolicą Emiratu Granady, w którym schronienie znaleźli muzułmanie wygnani z zachodniej Andaluzji, zdobytej przez chrześcijan. Był to okres największego rozkwitu miasta, którego symbolem jest pałac Alhambra, wzniesiony przez dynastię Nasrydów.

Również Jarosław przechodził burzliwe dzieje – założony został przez księcia kijowskiego Jarosława Mądrego (legendy mówią o roku 1071), jednak niedługo później znalazł się pod panowaniem polskim – w 1375 roku otrzymał prawa miejskie decyzją Władysława Opolczyka[6], następnie został prywatną własnością i pozostawał nią aż do roku 1773, kiedy to w wyniku I rozbioru Polski znalazł się na terytorium Austrii; po odzyskaniu niepodległości wrócił do Rzeczpospolitej. Obecnie znajduje się na terenach przygranicznych.

WIELOKULTUROWOŚĆ

Kolejną wspólną cechą jest wielokulturowość tych miast. W Andaluzji (za czasów kalifatu Al-Andalus) współistniały chrześcijaństwo, islam i judaizm, w Jarosławiu – katolicyzm, judaizm i prawosławie (lub później – grekokatolicyzm). Każda religia niosła za sobą inne prawa, poglądy i zwyczaje, także w kwestii zamieszkania, a co za tym idzie – urbanistyki.

Do Andaluzji chrześcijanie przybyli najprawdopodobniej z Afryki w II wieku n.e.[7], w roku 313 edykt cesarza Konstantyna zapewnił mieszkańcom tych rejonów – jako obywatelom cesarstwa rzymskiego – wolność wyznania. Wandalowie i Wizygoci byli władcami chrześcijańskimi, stąd w końcówce VII wieku Hiszpania była rejonem katolickim. Po arabskim podboju mamy do czynienia z Mozarabami – chrześcijanami, którzy przyjmowali kulturę arabską, zwłaszcza w kwestiach kuchni i ubioru. Zachowywali jednak wolność wyznania i kultywowania własnej wiary[8], wznosili również swoje świątynie w tzw. stylu mozarabskim (ich cechą charakterystyczną były łuki w kształcie podkowy)[9].

Muzułmanie na półwyspie Iberyjskim pojawili się na początku VIII wieku, od roku 711 datuje się muzułmański podbój Hiszpanii. W szybkim tempie zdobyli większość półwyspu, a podbite terytoria nazwali Al-Andalus (prawdopodobnie od określenia „kraj Wandali"). Nowa władza stosunkowo szybko się utrwaliła, co można tłumaczyć faktem, iż ludności Hiszpanii lepiej żyło się pod panowaniem muzułmańskim (nawet jeśli pozostali przy wierze chrześcijańskiej) niż pod wizygockim[10]. Religia i zwyczaje arabskie miały zdecydowanie największy wpływ na kulturę Hiszpanii w okresie średniowiecza.

Obecność żydów w Hiszpanii datuje się od czasów Cesarstwa Rzymskiego; skupiali się oni przede wszystkim w miastach. Za czasów Al-Andalus mieli oni, podobnie jak chrześcijanie, wolność wyznania i autonomię w sprawach wewnętrznych. Żydom w mauretańskiej Hiszpanii powodziło się dobrze, gdyż nie tylko potrafili, ale także chcieli ulec wpływom

Cordoba was also founded in the 2nd century B.C., as Corduba, and was the capital of the Baetica province[4]; the eminent thinker and philosopher, Seneca the Younger, later Emperor Nero's tutor, was born there. It owed its greatest development to the Arab dynasty of the Umayyads, in whose times it was the capital of the emirate (since 756), and later also of the Umayyad caliphate of Al-Andalus (929-1030 A.D.)[5].

Granada itself was founded by the Arabs in 711 A.D. as Garnata or Garnata al-Yahud, located in the vicinity of a Roman town called Illiberis (also known as Municipium Florentinum Iliberitanu). In the years 1237-1492 it was the capital of the Granada Emirate where Muslims, driven out from western Andalusia conquered by Christians, found refuge. It was the heyday in the development of the city, the symbol of which is the Alhambra palace erected by the Nasrid dynasty.

Jarosław also passed through turbulent times – it was founded by the Prince of Kiev, Yaroslav the Wise (legends mention the year 1071), however soon it found itself under Polish rule – in 1375 it was granted the town charter by the decision of Duke Władysław of Opole[6], and later it became a private estate and remained so until 1773 when, as a result of the 1st partition of Poland, it was under Austrian rule; after regaining independence it was restored to the Republic of Poland. Nowadays it is situated within the borderlands.

MULTICULTURALISM

Another feature the cities have in common is their multiculturalism. In Andalusia (during the times of the Al-Andalus caliphate) Christianity, Islam and Judaism coexisted, and in Jarosław – Catholicism, Judaism and Orthodox Christianity (or later – Greek Catholic religion). Each religion brought its own laws, views and customs, also concerning the issue of housing, and in consequence – urban planning.

Most probably Christians arrived to Andalusia from Africa in the 2nd century A.D.[7], and in 313 an edict of Emperor Constantine ensured the inhabitants of these regions – as citizens of the Roman Empire – freedom of religion. Vandals and Visigoths were Christian rulers, therefore towards the end of the 7th century Hispania was a Catholic region. After the Arab conquest, there were Mozarabs – Christians who adopted Arab culture, especially concerning cuisine and attire. However, they maintained freedom of religion and cultivated their faith[8], and erected their churches in the so called Mozarabic style (their characteristic feature were arches in the form of a horseshoe)[9].

Muslims in the Iberian Peninsula appeared at the beginning of the 8th century, and the Muslim conquest of Hispania started in 711. They rapidly seized a greater part of the peninsula, and called the captured territories Al-Andalus (probably from the term "Vandal country"). New rule was established relatively quickly, which can be explained by the fact that the people of Hispania led better lives under the Muslim rule (even though they remained Christians) than under the Visigoths[10]. Arabic religion and customs had definitely greatest impact on the culture of Hispania in the medieval period.

The presence of Jews in Hispania dates back to the times of the Roman Empire; they gathered mainly in cities. During the period of Al-Andalus they too, like Christians, enjoyed freedom of religion and autonomy in their internal affairs. In Moorish Hispania Jews fared fairly well since they not only

BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

Ryc. 1. Sewilla, jedna z ulic w okolicach katedry
Fig. 1. Seville, a street near the cathedral

Ryc. 2. Granada, Grand Via wiodąca do katedry
Fig. 2. Granada. Grand Via leading to the cathedral

Ryc. 3. Ulica Kordoby – dzielnica arabska
Fig. 3. A street in Cordoba – the Arab quarter

Ryc. 4. Patio – wewnętrzny dziedziniec
Fig. 4. Patio – an internal courtyard

BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

arabskim i stać się częścią ich kultury[11]. Nastąpiła więc pewna asymilacja i upodabnianie się, także w kwestii urbanistyki.

Wieki IX-XI to czasy tolerancji i współistnienia. Trzy wielkie religie koegzystowały pokojowo, dzięki swoim odmiennym zwyczajom i tradycjom tworząc barwny krajobraz kulturowy kalifatu Al-Andalus. Niestety, złoty okres przerwała rekonkwista i stopniowe zdobywanie władzy przez poprzedników Królów Katolickich. Pierwsza upadła Kordoba, w roku 1236 zdobyta przez Ferdynanda III. Następna – Sewilla, w roku 1248 podbita przez tego samego władcę. Jako ostatni bastion poległa Granada – dająca uprzednio schronienie wygnańcom z Zachodu – gdzie na szczycie wieży Alhambry w roku 1492 zawisła flaga Izabeli Kastylijskiej i Ferdynanda Aragońskiego. Królowie Katoliccy położyli kres epoce tolerancji, stawiając muzułmanom i żydom ultimatum: zmiana wyznania albo opuszczenie kraju. Architektonicznym symbolem nowej władzy i jej dominacji nad kulturą arabską jest pałac Karola V, ogromna czworokątna budowla wzniesiona w sercu mauretańskiej Alhambry, a także kościół zbudowany wewnątrz kordobańskiej Mezquity, o powstaniu którego sam ww. Karol V powiedział: „zniszczyliśmy coś, co było jedyne w swoim rodzaju"[12].

W Jarosławiu historia miała odwrotny bieg – epoka tolerancji nastąpiła po okresie władzy gorliwych katolików. Równie mocną osobowością co Izabela Kastyliska była księżna Anna Ostrogska, wojewodzina wołyńska. Jej panowanie w Jarosławiu (lata 1606-1635), jak również okres, gdy miastem rządziła jej matka, Zofia Odrowąż ze Sprowy, małżonka hrabiego Jana Tarnowskiego i wojewody Jana Kostki (1561-1580), oraz córka, Anna Alojza Chodkiewiczowa (1636-1654)[13], to czasy rozkwitu miasta i jego prosperity – złoty okres, jednak tylko dla katolików. Inne wyznania, zwłaszcza żydzi, nie miały jednak wówczas w Jarosławiu łatwo – Zofia Tarnowska wydała w 1571 roku przywilej *de non tolerandis Judaeis,* zakazujący żydom osiedlania się na terenie miasta[14]. Stopniowo jednak tolerancja dla innych wyznań rosła – wpływ na to mieli z pewnością zagraniczni kupcy przybywający na słynne jarmarki.

Według spisu powszechnego z 1921 roku w Jarosławiu żyło 6577 Żydów i 2450 grekokatolików, stanowiąc odpowiednio 32,9 i 11,1% ogółu mieszkańców miasta[15]. Tę epokę tolerancji okrutnie zakończyła II wojna światowa i Holocaust, w wyniku którego zginęła zdecydowana większość jarosławskich Żydów.

URBANISTYKA A WIELOKULTUROWOŚĆ

Na mapie Sewilli, Kordoby i Granady trudno rozróżnić dzielnice etniczne. Dominuje układ organiczny, dostosowany do topografii terenu – mimo rzymskich korzeni na ich mapach próżno szukać śladów Castrum Romanum; jedynymi śladami są rzymski most i łuk triumfalny (Kordoba) oraz arena (Sewilla). Ulice zazwyczaj są wąskie – to konieczność ze względu na klimat, dają bowiem upragniony cień (najwęższa zaobserwowana przez autorkę to sewillska Lope la Rueada – jakieś 1,3 m) – i takie spotkamy zarówno w dzielnicy chrześcijańskiej, jak i żydowskiej czy arabskiej. Dopiero XIX wiek przyniósł szersze ulice, promenady i aleje z pasami zieleni oraz place o regularnym kształcie.

Dzielnice chrześcijańskie

Chrześcijańskie dzielnice Sewilli i Granady rozwijały się w okolicach katedr. W chwili obecnej znajdują się tam

could but also wanted to surrender to Arab influence and to become a part of their culture[11]. Thus a certain assimilation took place, also in the field of urban planning.

The 9th-11th centuries were the times of tolerance and coexistence. Three great religions coexisted peacefully, creating a colourful cultural landscape of the Al-Andalus caliphate due to their various customs and traditions. Unfortunately, the golden age was brought to an end by the Reconquista and power gradually seized by the predecessors of Catholic Monarchs. The first to fall was Cordoba, in 1236, captured by Ferdinand III. Then – Seville fell in 1248, conquered by the same ruler. Granada fell as the last bastion – previously a refuge for exiles from the West – where the flag of Isabella of Castile and Ferdinand of Aragon was suspended from the top of a tower in Alhambra in 1492. Catholic Monarchs ended the epoch of tolerance, giving an ultimatum to Muslims and Jews: change of religion or exile. An architectural symbol of the new rule and its dominance over the Arab culture is the palace of Charles V, an immense square building erected in the heart of the Moorish Alhambra, and the church built inside the Mezquita in Cordoba, on the creation of which the above mentioned Charles V commented: "we destroyed something that was one of its kind"[12].

In Jarosław history took a reverse turn – an epoch of tolerance occurred after a period when the town had been ruled by fervent Catholics. Princess Anna Ostrogska, wife of the Voivode of Volhyn was a personality as strong as Isabella of Castile. Her rule in Jarosław (the years 1606-1635), as well as the period when the town was ruled by her mother, Zofia Odrowąż of Sprowa, the wife of count Jan Tarnowski and Voivode Jan Kostka (1561-1580), and her daughter Anna Alojza Chodkiewicz (1636-1654)[13], were the times of the town's heyday and prosperity – its golden age, but only for Catholics. Other religions, particularly Jews, did not have an easy time in Jarosław then – in 1571, Zofia Tarnowska issued a privilege *de non tolerandis Judaeis,* prohibiting Jews from settling in the town[14]. However, tolerance for other religions increased gradually – it was certainly the influence of foreign merchants arriving at famous fairs.

According to the census from 1921, in Jarosław there lived 6577 Jews and 2450 Greek Catholics, constituting respectively 32.9 and 11.1% of the town population[15]. That epoch of tolerance was cruelly ended by World War II and the Holocaust, as a result of which a vast majority of Jews from Jarosław perished.

URBAN PLANNING AND MULTICULTURALISM

It is difficult to distinguish ethnic quarters in the town plans of Seville, Cordoba and Granada. The organic layout is predominant, adopted to the topography of the land – despite their Roman origins it is in vain that one would look on their maps for traces of Castrum Romanum; the only traces are a Roman bridge, a triumphal arch (Cordoba) and an arena (Seville). Streets are usually narrow – it is necessary because of the climate, as they offer the desired shade (the narrowest observed by the author was Lope la Rueada in Seville – about 1.3m) – and we can encounter such in the Christian quarter, as well as in Jewish or Arab. It was only in the 19th century that wider streets, promenades and avenues with strips of greenery were introduced, and so were regular-shape squares.

BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

Ryc. 6. Dzielnica Albacin – widok z pałacu Alhambra
Fig. 6. Albacin district – view from the Alhambra Palace

Ryc. 5. Kościół św. Michała, Albacin
Fig. 5. St. Michael's Church, Albacin

Ryc. 7. Kordoba – mury obronne i wejście do dzielnicy żydowskiej
Fig. 7. Cordoba – defensive walls and entrance to the Jewish quarter

BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

reprezentacyjne, barwne budynki (2-3 kondygnacje), przypominające kamienice. W Kordobie za dzielnicę chrześcijańską można uznać nowszą część miasta, położoną na północ od dzielnic arabskiej i żydowskiej; jej architektura nie odbiega od tej zaobserwowanej w Sewilli.

W Jarosławiu religia chrześcijańska była dominująca, stąd za „dzielnicę chrześcijańską" uznać można właściwie większość miasta, tym bardziej, że do chrześcijan zaliczamy także grekokatolików i prawosławnych. Naturalnie mieszali się oni z katolikami rzymskimi, stąd też w krajobrazie miasta nie widać wyraźnego podziału na zabudowę należącą do chrześcijan wschodniego i zachodniego obrządku. Brak jest w źródłach informacji o konkretnym rejonie osiedlania się tej grupy wyznaniowej, nie odnotowano również znaczącego wpływu grekokatolików na architekturę mieszkaniową w mieście.

Dzielnice muzułmańskie

W Sewilli dzielnica arabska jest właściwie nie do wytyczenia na mapie – brak jest jednoznacznie lokalizujących ją obiektów czy różnic w architekturze.

W Kordobie dzielnica muzułmańska znajduje się w otoczeniu Mezquity – meczetu zamienionego na kościół. Są to białe, nieduże, piętrowe domy, których charakterystycznym elementem są patia – wewnętrzne „małe ogrody", nierzadko prawdziwe dzieła sztuki, eksponowane na corocznym festiwalu patiów.

Muzułmańska część Granady, Albacin, położona jest na wzgórzach, co wymusiło „poziomicowe" wytyczenie ulic; by ułatwić i przyspieszyć poruszanie się pieszych, poprowadzono „poprzeczne" przejścia, będące de facto schodami. Same zabudowania wyglądają podobnie jak w Kordobie – biel urozmaicona drzewkami pomarańczowymi; za ciekawostkę można uznać obecność kościołów chrześcijańskich (np. św. Mikołaja, św. Michała), idealnie wpasowanych w klimat dzielnicy.

Dzielnice żydowskie

Dzielnice żydowskie to Bario de Santa Cruz w Sewilli i La Judaica w Kordobie, jednak w obydwu przypadkach ciężko zaobserwować ich autonomiczność. W Sewilli dzielnica żydowska zlewa się w całość z chrześcijańską, czemu dopomagają kościoły zbudowane na miejscu synagog. Koniec żydowskiego miasta można datować na rok 1391, kiedy to nastąpił w Sewilli pogrom żydów[16]. Ich kulturę dodatkowo wykorzeniła działająca od XV wieku inkwizycja hiszpańska, która to właśnie w tym mieście się narodziła[17].

La Judaica z kolei wygląda jak przedłużenie dzielnicy muzułmańskiej, choć to właśnie tu narodził się wielki żydowski mędrzec Majmonides, a przy ulicy Judios zobaczyć możemy synagogę z XIV wieku – noszącą wyraźne cechy architektury mauretańskiej. Architekturą nie odbiera ona jednak od dzielnicy muzułmańskiej – piętrowe, białe domy z pięknymi patiami, może nieco skromniejsze.

Również w Jarosławiu dzielnica żydowska – o ile w ogóle możemy mówić o dzielnicy jako takiej – nie odróżniała się zdecydowanie od dzielnic chrześcijańskich, ani architekturą, ani urbanistyką. Za jej zalążek uznać można ulicę zamieszkaną wyłącznie przez żydów – mieściła się ona w śródmieściu (dzisiejsza dzielnica bożnicza)[18]. W Jarosławiu, w odróżnieniu od sąsiedniego Przeworska, dzielnica żydowska nie charakteryzowała się odrębną architekturą, stąd ciężko dopatrzyć

Christian quarters

Christian quarters in Seville and Granada developed in the proximity of cathedrals. Nowadays elegant, colourful buildings (2-3 floors), resembling tenement houses are located there. In Cordoba the newer part of the city, located to the north of the Arab and Jewish quarters, can be regarded as a Christian quarter; its architecture resembles that observed in Seville.

In Jarosław Christian religion was predominant, therefore practically a greater part of the town could be regarded as a "Christian quarter", the more so as Christians included also Greek Catholics and Orthodox. Naturally, they mixed with Roman Catholics, therefore no clear-cut division into buildings belonging to Christians of the eastern and western rite is visible in the town landscape. There is lack of information sources concerning a concrete settlement region of that religious group, no significant influence of Greek Catholics has been noted on residential architecture of the town.

Muslim quarters

In Seville, the Arab quarter practically cannot be outlined on the map – there are no objects or differences in architecture that would clearly determine its location.

In Cordoba, the Muslim quarter is located in the vicinity of the Mezquita – a mosque converted into a church. It is made up of small, white, one-floor houses whose characteristic feature are patios – small internal gardens, frequently real masterpieces of art, exhibited during the annual patio festival.

The Muslim section of Granada, Albacin, is located on the hills, which enforced "contour" street layout; to facilitate and hasten pedestrian traffic "crosswise" passages which de facto are stairs have been introduced. The buildings themselves resemble those in Cordoba – white with touches of colour added by orange trees; a curious feature is the presence of Christian churches (e.g. of St. Nicholas or St. Michael), ideally fitting into the climate of the district.

Jewish quarters

Jewish quarters are Bario de Santa Cruz in Seville and La Judaica in Cordoba, but in both cases it is rather difficult to notice their autonomy. In Seville, the Jewish quarter merges into a whole with the Christian quarter, which is helped by the churches built on the sites of synagogues. The end of the Jewish town can be dated back to 1391, when the massacre of the Jews took place in Seville[16]. Their culture was additionally eradicated by the Spanish Inquisition which was born in that city and operated since the 15th century[17].

La Judaica, in turn, looks like a continuation of the Muslim quarter, although it was here that a great Jewish sage Maimonides was born, and in Judios street we can see a synagogue from the 14th century, though displaying distinct features of Moorish architecture. However, overall the district's architecture does not differ from the Moorish quarter – multi-storey white houses with beautiful patios, maybe slightly more modest.

Also in Jarosław the Jewish quarter – as far as we can talk about a quarter as such – did not differ much from Christian quarters, neither by its architecture, nor urban planning. Its early form was a street inhabited exclusively by Jews – it used to be located downtown (present-day shul district)[18]. In contrast to nearby Przeworsk, the Jewish district in Jarosław

BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

Ryc. 8. Wnętrze synagogi
Fig. 8. Interior of a synagogue

Ryc. 9. Pomnik Majmonidesa
Fig. 9. The statue of Maimonides

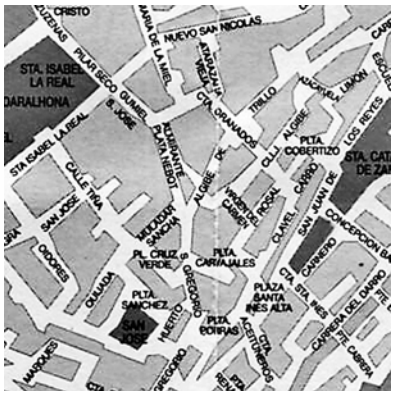
Ryc. 10. Jarosław – kamienica Orsettich
Fig. 10. Jarosław – the Orsetti house

Ryc. 11. Kamienica Marysieńki z szyldami żydowskich sklepów, ok. 1930
Fig. 11. Queen Marie's house with Jewish shop-signs, around 1930

Ryc. 12. Dzielnica chrześcijańska w Kordobie
Fig. 12. The Christian quarter in Cordoba

Ryc. 13. Albacin – dzielnica żydowska w Granadzie
Fig. 13. Albacin – the Jewish quarter in Granada

Ryc. 14. Santa Cruz – dzielnica żydowska w Sewilli
Fig. 14. Santa Cruz – the Jewish quarter in Seville

BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

się w dzisiejszym krajobrazie miasta śladów stricte żydowskiej zabudowy mieszkaniowej – chyba, że za taki uznamy dosłownie jeden parterowy dom położony tuż obok synagogi przy ul. Opolskiej (pozostałe budynki, nawet w bezpośrednim sąsiedztwie, mają przynajmniej jedno piętro, podobnie jak większość obiektów na starym mieście). Można zatem uznać, że żydowscy mieszkańcy miasta dostosowywali się do zastanej, chrześcijańskiej tkanki i nie wprowadzali szczególnych zmian. Wyraźnych śladów ich obecności możemy jednak się dopatrzyć na archiwalnych zdjęciach – w postaci szyldów żydowskich sklepów, umieszczonych na renesansowych kamienicach w Rynku.

Losy jarosławskich żydów również były tragiczne; dziś społeczność żydowska stanowi znikomy procent mieszkańców miasta. Można zresztą pokusić się o porównanie działalności inkwizycji w kwestii likwidacji synagog i meczetów do sekularyzacji szerzonej przez Austriaków, którzy z kolei zamykali kościoły i kasowali zakony; zaś andaluzyjski pogrom Żydów z 1391 roku – do nieporównywalnie tragiczniejszego, lecz wymierzonego w ten sam naród – Holokaustu.

was not characterised by different architecture, therefore it is difficult to notice traces of strictly Jewish residential buildings in today's urban landscape – unless we regard as such the single one-storey house located next to the synagogue in Opolska street (the remaining buildings, even in its direct neighbourhood, are at least two-storey, like the majority of objects in the old town). One can therefore assume that Jewish residents of the town adapted to the existing, Christian tissue and did not introduce special changes. Clear traces of their presence can be found in archive photographs – in the shape of signboards of Jewish shops, placed on the Renaissance tenement house in the Main Market.

The fate of the Jarosław Jews was also tragic; today the Jewish community constitutes a tiny per cent of the town population. One might venture to compare the activities of the Inquisition in the matter of abolishing synagogues and mosques to the secularisation process carried out by the Austrians who, in turn, closed churches and dissolved monasteries; and the Andalusian massacre of Jews from 1391 – to an incomparably more tragic act, but aimed at the same nation – the Holocaust.

PODSUMOWANIE

Podobieństwa

Najważniejszym podobieństwem jest brak wyraźnych różnic urbanistycznych w przypadku dzielnic etnicznych. Wieloreligijny krajobraz miast był spójny i tworzył jednolitą całość, zaś granice dzielnic wytyczone na mapach są raczej umowne. W przypadku miast andaluzyjskich architektura dzielnic arabskich, żydowskiej i chrześcijańskich ma wyraźne cechy mauretańskie, w Jarosławiu – miasto wygląda na jednolicie chrześcijańskie. Granice dzielnic etnicznych są umowne, a ich istnienie zależy przede wszystkim od obiektów sakralnych związanych z poszczególnymi religiami. Wyraźne różnice w urbanistyce przynosi dopiero wiek XIX – szersze ulice, promenady, place i wyższe kamienice.

Różnice

Najważniejszą różnicą urbanistyczną jest bez wątpienia fakt, iż andaluzyjskie miasta nie mają rynków. W plątaninie wąskich uliczek znaleźć możemy liczne place i placyki (najczęściej z fontannami), brak jest jednak głównego placu miejskiego. Może być to związane z faktem, że każda dzielnica etniczna była swoistym miastem, a dodatkowo rozwijały się one względnie równolegle.

W Jarosławiu najpierw powstało miasto ortogonalne z rynkiem, katolickie; następnie pojawili się prawosławni i grekokatolicy, na końcu żydzi. Mimo iż mniejszości etniczne stanowiły spory procent mieszkańców Jarosławia, nie wpłynęły one znacząco na jego wygląd i urbanistykę. Samo miasto pozostało przy średniowiecznym układzie, niezmienionym praktycznie do XIX wieku, zaś rynek nadal pełnił funkcję najważniejszego miejskiego placu.

Wielokulturowe dziedzictwo, zabytki związane z różnymi religiami, echa międzynarodowego klimatu – te wszystkie cechy są wspólne dla Jarosławia i trzech andaluzyjskich miast. Mimo wieloreligijnego społeczeństwa miasta te tworzą spójną całość, bez wyraźnych dzielnic etnicznych i różnic architektonicznych, zaś duch wielokuturowości obecny jest przede

CONCLUSION

Similarities

The most important similarity is lack of clear-cut urban planning differences in the case of ethnic quarters. Multi-religious landscape of the cities was coherent and made up a unified whole, while district boundaries marked out on maps were rather conventional. In the case of Andalusian cities the architecture of Arab, Jewish and Christian quarters has distinctly Moorish features, while Jarosław looks like a uniformly Christian town. Boundaries of ethnic district were agreed on, and their existence depended mainly on cult objects associated with particular religions. Clearly visible differences in urban planning were introduced only in the 19th century – wider streets, promenades, squares and taller tenement houses.

Differences

The most important urban planning difference is undoubtedly the fact that Andalusian cities have no market squares. In a maze of narrow streets we can find numerous squares and piazzas (most frequently with fountains), but there is no main city square. It may be associated with the fact that each ethnic quarter was a kind of a town in itself and, moreover, they developed fairly parallel.

In Jarosław, a Catholic orthogonal town with a market square was established first; then the Orthodox and Greek Catholics arrived, and finally Jews. Although ethnic minorities constituted a significant per cent of inhabitants of Jarosław, they did not have a huge impact on its appearance and urban planning. The town itself retained its medieval layout, practically unchanged until the 19th century, while the market square still served as the most important town space.

Multi cultural heritage, historic buildings associated with various religions, echoes of international ambience – all those features are common for Jarosław and three Andalusian cities. Despite multi-religious community the cities constitute a coherent whole, without distinct ethnic quarters or architectonic differences, while the spirit of multiculturalism is present

BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

wszystkim w konkretnych obiektach – kościołach, synagogach, meczetach i cerkwiach – oraz w klimacie miasta.

primarily in concrete objects – churches, synagogues, mosques and Orthodox churches – and in the city climate.

Źródła ilustracji

Ryc. 1-9 – zdjęcia autorki
Ryc. 10, 11 – archiwalne pocztówki (za: http://www.izbapamieci.org.pl)
Ryc. 12-14 – fragmenty oficjalnych planów miast rozdawanych w Centrach Informacji Turystycznej

Illustrations

Fig. 1-9 – author's photos
Fig. 10, 11 – archive post cards (from: http://www.izbapamieci.org.pl)
Fig. 12-14 – fragments of official town plans handed out in Tourist Information Centres

tłum. V.M.

BIBLIOGRAFIA

[1] Borowiejska-Birkenmajerowa M. *Jarosław* [w:] *Elementy urbanistyki polskiej*, praca zbiorowa pod redakcją Wacława Ostrowskiego i Przemysława Szafera, Instytut Urbanistyki i Architektury, Warszawa 1955.
[2] Chwastek P., Tworek B., *Andaluzja. Sewilla, Granada i Kordowa*, Wydawnictwo Bezdroża, Gliwice 2011.
[3] Kamen H., *Inkwizycja hiszpańska*, PIW, Warszawa 2005.
[4] Kieferling K., *Jarosław w czasach Anny Ostrogskiej. Szkice do portretu miasta i jego właścicielki (1594-1635)*, Archiwum Państwowe w Przemyślu, Przemyśl 2008.
[5] Levi-Provencal, E., *Cywilizacja arabska w Hiszpanii*, Wydawnictwo Akademickie Dialog, Warszawa 2006.
[6] Litwin W., Mańko M., Mańko S., *Jarosław – szlak chasydzki*, Fundacja Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego, Warszawa 2008.
[7] Menocal, M., *Ozdoba świata: jak muzułmanie, żydzi i chrześcijanie tworzyli kulturę tolerancji w średniowiecznej Hiszpanii*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2006.
[8] Miłkowski T., Machcewicz P., *Historia Hiszpanii*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław – Warszawa – Kraków 2002.
[9] Steinberg M., *Żydzi w Jarosławiu od czasów najdawniejszych do połowy XIX wieku*, Drukarnia S. Littmana, Jarosław 1933.
[10] Wróbel T., *Zarys historii budowy miast*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1971.

[1] Za: M. Menocal, *Ozdoba świata: jak muzułmanie, żydzi i chrześcijanie tworzyli kulturę tolerancji w średniowiecznej Hiszpanii,* Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2006, s. 24.
[2] Królowie Katoliccy – *Los Reyes Católicos* – wspólny tytuł nadany Izabeli I Katolickiej (Kastylijskiej) i Ferdynandowi II Katolickiemu (Aragońskiemu) przez papieża Aleksandra II w 1496 roku, w dowód uznania za zdobycie Granady i zakończenie rekonkwisty, z prawem używania przez ich następców, za: T. Miłkowski, P. Machcewicz, *Historia Hiszpanii*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław – Warszawa – Kraków 2002, s. 121.
[3] T. Miłkowski, P. Machcewicz, *Historia Hiszpanii*, s. 27.
[4] *Op. cit.*, s. 26.
[5] E. Levi-Provencal, *Cywilizacja arabska w Hiszpanii*, Wydawnictwo Akademickie Dialog, Warszawa 2006, s. 119, 123.
[6] M. Borowiejska-Birkenmajerowa, *Jarosław*, Instytut Urbanistyki i Architektury, Warszawa 1955, s. 5.
[7] T. Miłkowski, P. Machcewicz, *Historia Hiszpanii*, s. 31.
[8] *Op. cit.*, s. 56.
[9] E. Levi-Provencal, *Cywilizacja arabska w Hiszpanii*, s. 91.
[10] T. Miłkowski, P. Machcewicz, *Historia Hiszpanii*, s. 47.
[11] M. Menocal, *Ozdoba świata*..., s. 228.
[12] P. Chwastek, B. Tworek, *Andaluzja. Sewilla, Granada i Kordowa*, Wydawnictwo Bezdroża, Gliwice 2011, s. 191.
[13] K. Kieferling, *Jarosław w czasach Anny Ostrogskiej. Szkice do portretu miasta i jego właścicielki (1594-1635)*, Archiwum Państwowe w Przemyślu, Przemyśl 2008, s. 28, 32.
[14] W. Litwin, M. Mańko, S. Mańko, *Jarosław – szlak chasydzki*, Fundacja Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego, Warszawa 2008, s. 8.
[15] *Op. cit.*, s. 15.
[16] W Sewilli zginęło ok. 4 tys. Żydów, pogromy miały miejsce też w Kordobie, Toledo i Walencji; na skutek prześladowań wiele tysięcy Żydów ochrzciło się, tworząc nową warstwę tzw. Marranów. Za: „Spotkania Prorockie" nr 5/92, www.dabhar.org/SP/5/5Kalendarium.htm [dostęp: 17.09.2013].
[17] Trybunały inkwizycyjne, utworzone przez Ferdynanda II i Izabelę I, rozpoczęły działalność w 1481 roku; miały na celu m.in. wyłapywanie osób, które oficjalnie się nawróciły, zaś w ukryciu praktykowały judaizm, za: H. Kamen, *Inkwizycja hiszpańska*, PIW, Warszawa 2005, s. 49.
[18] Cytat za: M. Steinberg, *Żydzi w Jarosławiu od czasów najdawniejszych do połowy XIX wieku*, s. 14.

Streszczenie

Niniejszy artykuł poświęcony jest analizie wpływu wielokulturowości na urbanistykę wybranych miast. Na przykładzie trzech miast andaluzyjskich (Granady, Kordoby i Sewilli) oraz podkarpackiego Jarosławia autorka bada poszczególne dzielnice etniczne (chrześcijańskie, żydowskie, muzułmańskie), poruszając kwestię burzliwej historii i wieloreligijnego dziedzictwa.

Abstract

This article is devoted to analysing the influence of multiculture on urban planning of selected cities. On the example of the Andalusian cities (Granada, Cordoba and Seville) and Jarosław in Podkarpacie, the author has researched particular ethnic districts (Christian, Jewish, Muslim), addressing the issue of their turbulent history and multi-religious heritage.

BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ